

Recomposició d'un antic còdex lul·lià¹

La Biblioteca Pública de Palma, en el seu gran fons de manuscrits lul·lians, custodia un valuós còdex, de 160 folis de pergamí, que conté exclusivament el *Llibre de santa Maria*; es tracta del manuscrit que duu la signatura 1002 (a partir d'ara l'anomenaré P) i és l'única còpia medieval completa del text català de l'obra. Tanmateix, al verso del darrer foli d'aquest volum s'hi pot llegir una rúbrica, ja sense text que la segueixi, que diu: «Comencen les hores de sancta maria verge gloriosa compostes per Ramon»; i, encara, restes d'un reclam, també en vermell: «A hon[...]». És evident, doncs, que el *Llibre de santa Maria* era seguit per les *Hores de santa Maria*, que en una data indeterminada van ser separades del còdex.

A la Biblioteca Apostòlica Vaticana, amb la rúbrica Ottob. lat. 542 (a partir d'ara l'anomenaré V), es conserva un volum de 89 folis de pergamí, en què, al foli 3, comencen les *Hores de santa Maria*, sense rúbrica inicial, i amb el text «A honor del senyor major...». El còdex transmet altres obres, totes en català; la seva composició completa és:

- 3-30v, *Hores de santa Maria*
- 30v-44, *Hores de nostra Dona*
- 44v-52, *Plant de nostra dona santa Maria*
- 52v-74v, *D'oració*
- 74v-90, *Desconhort*
- 90r-v, *Cent noms de Déu* (només les rúbriques)
- 91, *Del concili* (versos 48-72)

¹ Aquest treball forma part del projecte de recerca coordinat CODITECAM: Llull (HUM 2005-07480-CO3-00), finançat pel Ministerio de Educación y Ciencia, que es desenvolupa al Departament de Filologia Catalana de la Universitat de Barcelona. També s'inscriu en el marc dels treballs del Grup de Recerca Consolidat «Cultura i Literatura a la Baixa Edat Mitjana» (SGR 2005-00346), del DURSI de la Generalitat de Catalunya.

La continuïtat evident entre el final de P i l'inici de V fa sospitar que ambdós havien format una unitat, que reunia el total de vuit obres. Contrastem, en el següent quadre, les dades materials d'un i altre manuscrit:

	suport material	dimensions folis	quaderns	escriptura	dimensions caixa	nombre línies
P	160 folis pergamí	164 x 115 mm.	20 de 4 + 4	ratlla tirada	115 x 84 mm	26-27
V	89 folis pergamí	170 x 122 / 124 mm.	12 de 4 + 4	ratlla tirada	118 x 80 mm	27

Les coincidències són notables, amb dues excepcions. Una, les dimensions materials, que són poc significatives ja que poden haver estat modificades per les enquadernacions successives a la descomposició del volum. L'altra, les dimensions de la caixa, que varien lleugerament entre un i altre; aquesta variació es podria explicar si tenim en compte que el *Llibre de santa Maria* transmès a P ocupa 160 folis (gairebé el doble que tot V) i tindria, per tant, una entitat pròpia en el moment de còpia del volum, enfront de les obres copiades a la segona part (l'actual V), que són totes breus.

D'altra banda, segons el meu parer, ambdós manuscrits són copiats per una mateixa mà textual, de mòdul mitjà-petit, irregular en les seves dimensions, amb una factura de vegades força arrodonida però d'altres força angular i, en aquest darrer cas, prou contrastada.² Crec, doncs, que, prenent en consideració el conjunt dels indicis aportats, no hi pot haver dubte que P i V havien format un únic volum (l'anomenaré a partir d'ara PV).

La composició de PV és del tot miscel·lània; els títols que aplega tenen en comú el fet de ser de tema marià o d'haver estat escrits en vers. Transmet, en primer lloc, les quatre principals obres marianes de la producció de Lull: el *Llibre de santa Maria* és datable entre 1290 i 1292 (*ROL* XXVIII: 23); les *Hores de nostra Dona*, que és una obra en vers, i les *Hores de santa Maria*, que en són una paràfrasi lliure en prosa, són amb tota probabilitat posteriors a la primera però de data imprecisa i el *Plant de nostra dona santa Maria* té una datació encara més problemàtica (*ORL* XIX: xxxii-xxxviii i *ROL* XXVIII: 245 i 251).

² Obrador (1932: 12) caracteritzava així la lletra de P: «[...] compuesto de 160 folios útiles, de pergamino [...] escritos de letra gótica, probablemente de una sola mano, aunque en ciertas páginas más ancha, gruesa y holgada, en otras más metida [...]».

El *D'oració*, que és la darrera part de l'obra doctrinal en vers *Medicina de peccat* (tot i que té una tradició manuscrita pròpia), està datat el juliol de 1300. El poema narratiu *Desconhort* té la data probable de 1295 (Bonner, 1980: 82-83). Els *Cent noms de Déu* són una altra obra en vers de cap a 1292 (Hughes, 2001), però en aquest cas són només presents per les rúbriques. Finalment, el poema de circumstàncies *Del concili* és de 1311, tanmateix la mateixa mà que transcriu la resta del volum n'ha copiat tan sols uns pocs versos en un full escadusser, sense que sigui evident el sentit de la tria que ha fet.

El caràcter miscel·lani del recull, amb obres que pertanyen a moments diversos de la producció del beat, distingeix PV dels còdexs lul·lians més antics, que es caracteritzen per la transmissió d'obres de redacció molt pròxima (Rubió, 1928: 182). Els còdexs que podem relacionar directament o indirectament amb el mateix Lull i els seus plans de difusió tenen com a característiques formals més rellevants l'escriptura sobre pergamí, a doble columna, amb lletra textual i utilitzant les inicials filigranades i les extensions en *bande d'I* com a elements de decoració i de jerarquització del text (Soler, 2006). D'aquest model, PV en conserva el pergamí i la lletra textual, però se n'allunya per l'escriptura a ratlla tirada³ i, aspecte aquest que em sembla més significatiu, per la filigrana de les seves caplletres.

En efecte, la filigrana que decora les inicials de PV té un aspecte fantasiós, s'estén pels marges amb diversos braços i dóna com a resultat una forma arrodonida al conjunt de la lletra, mentre que la filigrana de les inicials dels manuscrits de primera generació tendeix a circumscriure's als espais interiors de la lletra i presenta extensions que subratllen el caràcter verticalitzant de la lletra i de la columna en què s'inscriu;⁴ a les làmines I i II es pot comprovar la diferència formal de la decoració filigranada d'un manuscrit lul·lià de la primera generació

³ La còpia a ratlla tirada de PV podria explicar-se per les seves dimensions materials reduïdes. El còdex A 5 Sup. de la Biblioteca Ambrosiana de Milà, que transmet la *Disputatio quinque hominum sapientium*, és sens dubte un manuscrit dels primers temps i és escrit a ratlla tirada; les seves dimensions són 160 x 110 mm (caixa 115 x 75 mm). Tanmateix, a la mateixa biblioteca, el manuscrit E 4. Sup., que transmet la *Doctrina pueril* i és, com l'anterior, de la primera generació, malgrat les seves dimensions també petites (185 x 127 mm; caixa 130/145 x 45/50 mm) és escrit a doble columna (amb 5 mm a l'intercolumni).

⁴ Les inicials filigranades dels manuscrits lul·lians més antics van acompanyades molt sovint d'extensions en *bande d'I* («La bande d'I consiste en une ligne de couleur rouge ou bleu partant de la lettre, longeant la réglure verticale, et doublée d'une succession de traits pointus, alternativement rouge et bleu, évoquant la forme de la lettre I.» Stirnemann, 1990, 59 n. 1). No trobem cap d'aquesta mena de prolongacions a PV. D'altra banda, Galmés (*ORL XX*: 299) va descriure així la decoració de les inicials de V: «[...] caplletres policromes profusament historiades, els perfils de les quals, nets i fins, se despleguen en sanefa qui ocupa gairebé tot el marge esquerre respectiu. Són especialment opulentes les capitals, on la sanefa àdhuc invadeix tot el marge superior».

(el Clm 10504 copiat per Guillem Pagès pels volts de l'any 1300) i la del còdex PV.⁵

Així, doncs, PV representa una evolució a partir d'aquest format primitiu dels còdexs lul·lians. Galmés (*ORL X*: xiii) va datar P «de finals del segle XIV» i del mateix parer és el catàleg de Garcia, Hillgarth i Pérez (1965: 23).

Al primer foli de guarda de P s'hi troba, encara que molt esborrat, un ex-libris d'Antoni Serra (àlies Seguf), prevere, doctor en teologia i mestre de l'Estudi General Lul·lià a la primera meitat del segle XVI; i al primer foli també de les guardes de V n'hi ha un d'Antoni Bellver, canonge penitencier de la Seu de Mallorca, mort el 1585 i segons els germans Carreras Artau (1939-1943: II, 259) deixeble i successor de Serra a l'Estudi General. És probable que el segon heretés el còdex del primer.⁶

Albert SOLER

Universitat de Barcelona

Apèndix. Descripcions dels volums

1. *Manuscrit 1002 de la Biblioteca Pública de Palma (P)*

IV + 160 folis de pergamí, de 164 x 115 mm. 20 quaderns de 4 + 4. Reclams.

Una sola mà, lletra textual, de mòdul mitjà-petit però que varia força en les dimensions. Escripura a ratlla tirada, en una caixa de 115 x 84 mm, amb 26-27

⁵ Vegeu també a *ORL X* una reproducció d'un foli de P, en què es pot veure la morfologia de la filigrana. L'únic estudi que conec de l'evolució del *décor filigrané* en els còdexs medievals és Stirnemann 1990, que s'atura tot just a començament del segle XIV. Pel que he pogut observar es produeix una evolució des d'un model sobri i verticalitzant de filigrana al segle XIII i a començament del XIV, cap a un model de filigrana fantasiós, que s'expandeix des de la lletra cap als marges en totes direccions i dóna un aspecte arrodonit a la caplletra a la qual s'aplica, que apareixeria a mitjan segle XIV i que perdura al XV. És clar que aquesta constatació requereix un estudi aprofundit.

⁶ Pérez (1961: 17) identifica el manuscrit V en la referència «6. Liber himnorum. in 4°» en un document enviat des de Mallorca a Roma el 1591 que relaciona una llista de còdexs lliurats a la cúria pontifícia. L'inventari de Rafael Barceló de la biblioteca lul·liana del convent de Sant Francesc, acabat el 4 de juny de 1715, registra al núm. 98: «Liber de sancta Maria et omnino idem cum libro De laudibus Beatae Virginis Mariae aliter Ars intentionum» i precisa «Manuscriptum in octavo pergamineo, caractere antiquo, idiomate lemovicensi» (Gotton, 1923). Es tracta d'una referència al volum P (que, d'altra banda, al foli 160v conté un ex-libris de la biblioteca de Sant Francesc), ja separat de V: «Liber de laudibus beatae Virginis Mariae» és un dels títols més freqüents del *Llibre de santa Maria*; «Ars intentionum» és un dels títols que rep el *Llibre de santa Maria*, des de l'edició que en va fer Jacques Lefèvre d'Étaples el 1499 i que va titular: «Liber de laudibus beatissimae virginis Mariae: qui et ars intentionum appellari potest»; al catàleg de 1715, Barceló ja havia registrat prèviament dues vegades el *Llibre de santa Maria* amb el títol de *De laudibus Virginis Marie* i per això és lògic que ara volgués especificar que el *Liber de sancta Maria* és el mateix que aquell que havia anomenat abans *De laudibus*...

Deus et gl'iosissim' est bñe
des. ut tu sis cognitus & dilec-
tus ab illis et te nō cognos-
cūt neq; diligūt. Incipit cō-
pendiosus tractatus Raimū-
di de articulis fidei catholi-
ca. Rubrica.

Quoniam aliqui dicunt qd
fides xpiana p̄ mōdes
necessarias minime
pbatur p̄t. nos exem-
plificauit uolum' p̄ aliq; fidei
articulos q; pbatur p̄t p̄ neces-
sarias rātes tenēdo modum
artū genālis. Et p̄mo uolu-
mus pbare deū eē: faciēdo ma-
ximas necessarias. Et sic per
illas maximas pbabim' deū
eē: sic p̄ ita necessarias maxims
pbabim' unū deū eē: cū. q; e
p̄m' articulus fidei. Deinde p̄
babim' i deo plāritate. p̄ q; bea-
ta dei fūctas eūt significata.

Post modū pbabim' icarri-
acionē filij dei. Quē p̄de p̄ba-
bim' carōez mūdi: et sūm' p̄ccā-
onē mortuoz. Incipio q̄re
p̄des et articulos fidei plāritatē
est: hoc ut illi et dubitāt i hōe
xpiana sūt firmit' et cōstātes i hōe
et: et ut illi et fidei usq; deside-
rāt ipaz clare usq; possint sub-
būm' ubi. It' ut illi q; dispucāt

cū i fidelib; mōdes cogit' mōdes
hābeāt. p̄ q; cōt' i fidelib; uicāt
cōcludē pōssit de fide xpiana.
Et sic et p̄fecto mōdes cōueniūt
q; eē et i p̄fecto: et

Ratio q̄re eē et p̄fecto mōdes
cōueniūt. q; eē et i p̄-
fecto. est: et a p̄fecto p̄-
ficiat iplet et cōsuat eē. et i p̄-
fecto faciāt p̄ oppositū. Unde cū
nullū eē sic p̄tē nō dī sit: et
hēat i hūmā bōitate magnitudē
et. opoz de necessitate deū eē.
ut esse cōueniat mōdes cū p̄fec-
to. q; cū i p̄fecto: Alioq; nō dī
eēt. seq̄ret q; eē et i p̄fecto ad
i p̄tē plus cōueniūt. q; eē et p̄-
fecto. cū omē eē p̄ eē dī p̄ma
sit i p̄tē i q̄m' dicitur i p̄-
mūmā et cōna bōitate et eē.

Sicut i hūmā nō ē. hoc qd mā-
hē de eē p̄fecto ē mōdes sūmū.
Ient i hūmā nō ē sicut
deus seq̄t. q; q̄m' eūt
hūmā plus hē de esse
et p̄tōne. tanto sibi distōuat
sūm' eē p̄tē. q; eūt qd mōdes
hē de eē et p̄fecto: Sic hō q̄m'
plus hē de eē et p̄tōne q; leo
et leo q; planta et plāta q; lapis.
Et nō hūmā et a hō ē magis
p̄tē i bōitate magnitudē: et eē.
cū i hūmā hūmā nō ē q; leo et leo.

q; deus sit
de necessitate. et

línies per pàgina. Caplletres alternant en blau o vermell amb decoració afiligranada. Calderons en blau o vermell, alternant. Títols en rúbrica. Foliació antiga tallada pel relligador; foliació moderna en tinta.

El foli 1r, enfosquit i força esborrat, contrasta molt amb el foli IV, que està en perfecte estat. Amb tota probabilitat, els folis I-IV, que formen quadern, van ser afegits (d'altra banda, el ratllat de caixa d'escriptura que s'hi observa tampoc no és el que segueix després). Al foli IVv hom hi va copiar (s. XVII o XVIII) el mateix text del foli 1r perquè ja era de lectura deficient.

Enquadernació malmesa, en pergamí, no original; afegeix una guarda anterior i una altra de posterior en paper. Llom: «R.3.23. B. Lullus de Sta. Maria». A la coberta: «De la Llibreria del Convent de St. Francesch de Palma».

Foli I, molt esborrat: «Est Anthonij serra als. saguj» i a sota, potser de la mateixa mà, «Liber de laudibus beate virginis marie cum horis et alijs» a sota «Nº 152» (s. XVI).

Foli 1 i 160v: «És de la llibreria de St. Francesch de Palma» (s. XVIII).

Foli 160v, rúbrica: «Comencen les hores de sancta maria verge gloriosa compostes per Ramon» i restes del reclam, també en vermell: «A hon[...]».

És el volum 98 de l'inventari de la Biblioteca de Sant Francesc (Gottron, 1923).

Altres descripcions: *ORL* X, xiii-xiv. Obrador, 1932: núm. xxviii. García, Hillgarth, Pérez, 1965: núm. 7.

2. *Manuscrit Ottob. Lat. 542 de la Biblioteca Apostòlica Vaticana (V)*⁷

II + 89 folis de pergamí, de 170 x 122/124 mm. 12 plects de 4 + 4, llevat del primer, que és de 1 + 1 (guardes), i el darrer que té afegit un foli despariat. Reclams. Restes de signatures al marge inferior del recto dels folis 35-38: «a c i», «a c ii», «a c iii» i «a c iiij», escrita amb tinta vermella; també visible al foli 70.

Una sola mà de mòdul mitjà-petit (cap al final del volum és més petit). Escriptura a ratlla tirada en una caixa de 118 x 80 mm; 27 línies per pàgina. S'han marcat amb carbonet els marges de la caixa de les pàgines i la pauta de les línies. Inicials afiligranades al començament de les diverses obres i dels capítols blaves i vermelles i amb ornamentacions igualment blaves i vermelles alternant (ff. 3, 31, 40v, 52v...). Alguns íncipits, com també els títols de determinats apartats, escrits en vermell. Calderons alternadament vermells i blaus. Algunes majúscules o xifres, amb ornamentació groga.

⁷ Agraïco a l'amic Joan Santanach la seva col·laboració en la descripció d'aquest volum.

Dolt longamēt confira lo rey en aq̄stes
 coles e tant confira tri q̄ conech q̄ rey q̄ esta
 en p̄cāt mortal esta sens entencio / re co p̄
 es rey e ula ed a rey sens entencio / re co p̄
 rey p̄ q̄ lo rey ahira sor. peccat e pres / re
 tenca ol' p̄cāt e p̄ton al rey q̄ te samana / re
 portali bona uolentat p̄ entencio q̄ pogues
 hau en son offic entencio de jutjar p̄tonare
 tonar e regnar ..

De beutat

Dmana lerm̄ta a lausoz si sabia
 q̄ era beutat. Resps lausoz euy
 que leutat es aquella cosa que
 dona alegrança ueent' opnt'
 y magmant e mebrant' entēnēt' e amant'.
 e car en n̄ra ton̄ ha leutat' uolem loar n̄ra
 dona dir lausoz segōs esta manera **E**n
 n̄ra dona coue q̄ haia leutat' corporal en tan gran
 granea q̄ respsa a la beutat' de son fill q̄ es
 beutat' mes gran q̄ neguna altra leutat' cre
 ada / car pus q̄ les leutats' corpals d' n̄r sef̄or
 ih̄u x̄p̄t sobre monten totes altres leutats' cor
 porals e aq̄les leutats' cōcele lo fill d' teu en
 n̄ra dona e de n̄ra ton̄ / coue q̄ les leutats' de
 n̄ra dona sobre monten totes altres leutats'
 en ay q̄ sa coloz sia mes lilla e mes plaent'

Làmina 2. Reproducció dels folis 73v del manuscrit 1002 de la Biblioteca Pública de Mallorca.

Numeració moderna, escrita amb llapis i xifres aràbigues, a l'angle inferior dret del recto dels folis, que inclou les dues guardes originals en blanc. A l'angle superior dret del recto d'alguns folis hi ha també, de forma esporàdica, una numeració anterior, amb tinta i xifres aràbigues («1» a l'actual f. 3; «28» a l'actual f. 31; «88» a l'actual f. 90; també hi ha un «73» amb llapis, modern, al f. 75).

Enquadernació antiga amb cuir repussat, en força mal estat; restes de dues betes per tancar el volum, ara segades. Al llom, amb dos nervis, hi ha una etiqueta molt gastada a l'espai centrat on es pot llegir «Doctrina [...]»; al requadre superior l'etiqueta de la Vaticana amb la signatura, també en força mal estat. A l'interior de la coberta es van aprofitar dos fragments de paper amb un text escrit en llatí; enganxat sobre aquest paper de la coberta davantera, una altra etiqueta de la biblioteca amb la signatura. Actualment s'ha protegit la coberta amb un embolcall de paper gruixut, al llom del qual hi ha de nou l'etiqueta de la Vaticana amb la signatura.

Als folis 5v-7 un corrector ha restituït, escrivint-los al marge inferior, diversos passatges omesos de les Hores de nostra Dona.

A la primera guarda davantera (actual f. 1) hi ha l'ex-libris «est beluerij», juntament les signatures antigues «R. XII» i «Cod. 25», ara ratllades, i l'actual «Cod. Ottob. 542».

Altres descripcions del volum: *ORL XX*: 298-299. Pérez, 1961: núm. 48.

Bibliografia citada

- BONNER, Anthony (1980), «Notes de bibliografia i cronologia lul-lianes», *EL* 24, pp. 71-86.
- CARRERAS ARTAU, Tomás i Joaquín (1939-1943), *Historia de la filosofía española. Filosofía cristiana de los siglos XIII al XV*, 2 vols. (Madrid, 1939-43).
- GARCÍA, Jesús, HILLGARTH, J. N., PÉREZ, LORENZO (1965), *Manuscritos lulianos de la Biblioteca Pública de Palma* (Barcelona - Palma: Biblioteca Balms - Biblioteca Pública de Palma).
- GOTTRON, Adam (1923), «El catàleg de la biblioteca lul-liana del Convent dels Franciscans de Mallorca», *Butlletí de la Biblioteca de Catalunya* 6, pp. 146-224.
- HUGHES, Robert (2001), «Deification/Hominification and the Doctrine of Intentions: Internal Christological Evidence for Re-dating Cent noms de Déu», *SL* 41, pp. 111-115.
- OBRADOR, Mateu (1932), «Notes per a un catàleg d'alguns còdexs lul-lians de les biblioteques de Palma de Mallorca», *Estudis Universitaris Catalans* 17, pp. 166-183.

- PÉREZ, Lorenzo (1961), *Los fondos lulianos existentes en las bibliotecas de Roma*, «Publicaciones del Instituto de Estudios Eclesiásticos en Roma» Subsidia 3 (Roma).
- RUBIÓ, Jordi (1928), «Notes sobre la transmissió manuscrita de l'opus lul·lià», dins *id.*, *Ramon Llull i el lul·lisme*, «Obres de Jordi Rubió i Balaguer» II (Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1985), pp. 167-190.
- SOLER, Albert (2006), «Estudi històric i codicològic dels manuscrits lul·lians copiats per Guillem Pagès (ca. 1274-1301)», dins *ATCA* 25, 229-256.
- STIRNEMANN, Patricia (1990), «Fils de la vierge. L'initiale à filigranes parisienne: 1140-1314», *Revue de l'Art* 90, pp. 58-73.

ABSTRACT

This article shows that the manuscripts 1002 of the Biblioteca Pública de Mallorca and Ottob. lat. 542 de la Bibliotheca Apostolica Vaticana originally formed a single volume. This volume is a miscellany of works which have in common the facts of being Marian in subject or of being written in verse. The formal characteristics of the manuscript show a certain evolution with respect to the earliest models of Lullian codices. It should be dated in the second half of the fourteenth century.